

Originalni naučni rad

UDK: 17.03:141 Kant I.

DOI: 10.7251/FLZB2101357S

Kantov kategorički imperativ kao vodič za moralno ispravno postupanje¹

Milica Smajević Roljić²

Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, Odeljenje za filozofiju

Sažetak: *Aktuelna pandemija virusa korona navela je mnoge pojedince da preispitaju usvojene obrasce ponašanja. Savremeni čovek, naviknut da najčešće odlučuje i dela u skladu sa sopstvenim interesima i željama, suočava se danas sa zahtevom da svoje postupke podredi opštem dobru. U doba pandemije kada svaki vid neopreznog i nesavesnog delanja može predstavljati opasnost kako po samog delatnika, tako i po njegove bližnje, postavlja se pitanje: kako treba postupati i u skladu sa kojim načelima? Odgovor na ovu važnu nedoumicu možemo pronaći ispitivanjem etičke doktrine Imanuela Kanta. Jedna od glavnih odlika njegove etike jeste eksplicitna zabrana postavljanja pojedinca i njegovih ličnih težnji i ciljeva u prvi plan. Kantov vrhovni moralni princip nije utemeljen u čulima i iskustvu, nego u čovekovoј racionalnoj prirodi i njegovom umu, što mu daje opšte važenje. Ovaj princip važi jednako za sva racionalna bića. Cilj ovog teksta je da pokaže kako Kantov vrhovni moralni princip (izražen u formi kategoričkog imperativa) i čuveni test univerzalizacije mogu da nam posluže kao neka vrsta vodiča za ispravno postupanje. Videćemo da prilikom svakog odlučivanja moramo prvo da se zapitamo šta bi se desilo kada bismo svi postupili na određeni način, odnosno, da li možemo hteti da živimo u svetu koji bi u tom slučaju nastao. Ukoliko je odgovor potvrđan, onda je predloženi postupak moralno ispravan.*

Ključne reči: *Kant, pandemija, moralni zakon, test univerzalizacije, racionalnost.*

1 Ovaj rad je nastao u okviru projekta „Dinamički sistemi u prirodi i društvu: filozofski i empirijski aspekti“(evidencioni broj 179041), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

2 smajevicmilica@yahoo.com

Iako ispitivanje načina na koji donosimo odluke i postupamo odavno privlači pažnju, kako filozofa tako i ljudi iz drugih struka, čini se da je aktuelna pandemija virusa korona podstakla mnoge individue, ali i grupe ljudi, da ponovo razmotre prihvaćene modele ponašanja. U savremenom svetu, pogotovo u ekonomski razvijenim državama, pojedinci uglavnom odlučuju i delaju vođeni vlastitim težnjama i potrebama, ne obazirući se mnogo na blagostanje onih sa kojima nisu u bliskim porodičnim ili prijateljskim odnosima. Međutim, doba pandemije stavilo je u prvi plan potrebu da svaki čovek podredi svoje postupke opštem društvenom dobru. U vanrednim pandemijskim okolnostima svaki oblik nesmotrenog i neodgovornog delanja može predstavljati potencijalni rizik kako po samog delatnika, tako i po ljude iz njegove okoline. Ovo nas navodi da postavimo dva značajna pitanja. Prvo: Kako treba postupati i u skladu sa kojim načelima? Drugo: Postoji li neki univerzalni recept za delanje? Odgovor na ove važne nedoumice možemo pronaći upoznavanjem sa etičkom doktrinom Imanuela Kanta.

Kada govorimo o donošenju odluka i različitim modelima ljudskog postupanja, društvene nauke poput ekonomije i sociologije najčešće naglašavaju da konsekvencijalistički motivi pokreću pojedince na delanje.³ Iako se konsekvencijalistički model pokazao kao veoma uspešan u razumevanju različitih aspekata ljudskog ponašanja – najviše kada je reč o poslovnim i političkim odlukama – on ne uspeva da obuhvati one odluke koje individua donosi kada nije rukovođena ostvarenjem željenih posledica. Analiza Kantove filozofije morala pruža nam uvid u to da svaki čovek, kao racionalna jedinka, može biti motivisan umom i težiti da postupa u skladu sa onim što smatra da je ispravno, a ne samo u skladu sa onim što može biti korisno. Od početka pandemije objavljena je nekolicina članaka u kojima se Kantove ideje i etički stavovi primenjuju na aktuelnu pandemijsku situaciju. U ovom tekstu ćemo pokušati da pokažemo zbog čega je Kant danas bitan i kako nam njegovi saveti mogu pomoći da rešimo konkretne praktične dileme sa kojima se susrećemo.

U prvom delu teksta podsetićemo se osnovnih načela Kantove etike, naglasićemo značaj koji on pripisuje čovekovom umu i videćemo da vrhovni moralni princip proističe iz racionalnog dela čovekove prirode. Drugi deo teksta biće posvećen analizi Kantove zabrane davanja lažnih obećanja, kao i konkretnim nedoumicama sa kojima su se društva širom sveta suočila tokom pandemije. Nastojaćemo da, oslanjajući se na

3 Mark White, "Can *homo economicus* follow Kant's categorical imperative?", *Journal of Socio-Economics* 33, (2004): 89.

Kantov kategorički imperativ i paradigmatični slučaj lažnog obećanja, pokažemo na koji način bi on mogao da ih razreši, imajući u vidu da pored navedenih, postoji još mnoštvo relevantnih problema sa kojima smo se susreli od početka pandemije, a za koje smatramo da se takođe mogu rešiti ukoliko se rukovodimo Kantovim principima. Cilj je da ukažemo na to da Kantova filozofija morala, iako je nastala pre više od dva veka, ne samo da nije zastarela i prevaziđena, već može biti od neizmernog značaja prilikom otklanjanja dilema sa kojima se danas suočavamo.

Racionalnost kao bazični princip Kantove etike

Jedna od glavnih odlika Kantove etike svakako jeste naglašavanje čovekove racionalnosti. Kada se pitamo kako treba postupati i čemu treba težiti, Kant ne kaže da treba da težimo određenim dobrim posledicama, niti da treba da delamo u skladu sa našim vrlim karakterom, već ističe značaj postupanja u skladu sa racionalnim delom naše prirode.

Vrhovni moralni zakon u Kantovoj etici je univerzalan, proističe iz uma i važi bez izuzetka za sva racionalna bića. Ovaj zakon nije zasnovan na empirijskim i čulnim datostima, niti se može izvesti iz nekog saznanja koje već posedujemo. Iako se njegovo postojanje ne može dokazati, Kant veruje da on predstavlja osnov razumskog sveta i da svest o njemu postoji kod svakog racionalnog bića obdarenog voljom.⁴ Svako ko poseduje „običan ljudski razum“ može da shvati šta je moralni zakon i kako postupati ispravno.⁵ Kant tvrdi da „um u praktičnoj upotrebi može lako dovesti do velike tačnosti i iscrpnosti čak i kod najobičnijega razuma“⁶što, jednostavno rečeno, znači da svaki pojedinac može da zna da li nešto treba učiniti ili ne.

Moralni zakon izražen je u formi kategoričkog imperativa koji predstavlja kriterijum za procenjivanje predloženih pravila delanja u cilju utvrđivanja njihovog moralnog statusa. Primena kategoričkog imperativa na proces donošenja odluka otkriva nam da postoje neke dužnosti u skladu sa kojima treba da delamo da bi naš postupak bio moralno ispravan, nezavisno od potencijalnih posledica. Za konačna bića poput nas moralni zakon ima imperativnu formu, zato što ljudska volja nije savršeno dobra, kao što je to slučaj sa svetom i božanskom voljom. Sveta volja

4 Imanuel Kant, *Zasnivanje metafizike morala* (Beograd: Dereta, 2008), 32. GMS 4:403-4.

5 Uporediti: Jelena Pavličić, Marija Petrović, Milica Smajević Roljić, "The Relevance of Philosophy in Times of the Coronavirus Crisis", (tekst podnet za objavljivanje, 2021).

6 Kant, *Zasnivanje metafizike morala*, 12. GMS 4:391.

stoji pod objektivnim zakonima koje propisuje um i ona uvek, bez izuzetka, dela u skladu sa zakonskim radnjama, te zato za nju ne važe imperativi jer ona moralno ispravna dela ne čini iz dužnosti, već u skladu sa svojom prirodom. Njeno htenje uvek je saglasno sa zakonom. S druge strane, volja koju ljudska bića poseduju je nesavršena, a „imperativi su samo formule kojima se izražava odnos objektivnih zakona htenja prema subjektivnoj nesavršenosti volje umnih bića“⁷. Mi smo, dakle, konačna bića koja poseduju samo dobru volju i koja su kadra za delanje protivno moralnom zakonu. Zato je delanje u skladu sa principima koje propisuje um za nas dužnost.

Navedene tvrdnje predstavljaju neka od opštepoznatih mesta Kantove filozofije morala. Međutim, njihovo iznošenje neće nam biti od velike koristi ukoliko ne pokušamo da odgonetnemo šta je zapravo kategorički imperativ, šta on tačno zapoveda i kako možemo da se služimo njime u konkretnim praktičnim slučajevima. Da bismo bili u stanju da pružimo odgovor na ova pitanja, moramo najpre da uvedemo pojam „maksima“ i da objasnimo šta se pod njim podrazumeva jer ćemo na taj način pripremiti teren za razumevanje ideje o kategoričkom imperativu kao jedinstvenom kriterijumu moralne ispravnosti u Kantovoj etici.

Subjektivni principi htenja

Kant definiše maksimu kao „subjektivni princip htenja“⁸ ili pravilo ponašanja na osnovu kojeg pojedinac dela u konkretnim životnim situacijama. Iako među Kantovim interpretatorima nema opšte saglasnosti oko toga kako treba razumeti maksime i koja je tačno njihova uloga u Kantovoj etici, čini se da su sva tumačenja prožeta uverenjem da bez maksima nema ni postupaka i da maksime treba da nam pokažu kako je usmereno delatnikovo postupanje.⁹ Razmišljajući o tome šta treba da čine, „ljudi prave opšte životne planove koje Kant naziva maksimama“¹⁰. On smatra da racionalna bića uvek donose odluke o svom budućem ponašanju koje se ne odnose samo na jednu određenu situaciju, već na više relevantnih situacija. Dakle, kada jednom

7 *Ibid.*, 49. GMS 4:414.

8 *Ibid.*, 27. GMS 4:402.

9 Pogledati više u Barbara Herman, *The Practice of Moral Judgment* (Cambridge Massachusetts: Harvard University Press, 1993), 144.

10 Ivan Vuković, *Oponašanje Boga Intimna istorija Kantove filozofije* (Sremski Karlovci Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2006), 183.

odredimo pravilo ponašanja, odnosno maksimu, onda ona važi i za druge slične situacije i preko nje ocenjujemo pojedinačne postupke.

Treba istaći da su maksime pravila delanja koja slobodno i samostalno usvajamo, a ne nesvesni obrasci ponašanja koji nastaju uslovljavanjem i navikom. Ovo ne znači ni da smo u svakom trenutku svesni na osnovu koje maksime delamo, ni da smo uvek u stanju da jasno formulišemo naše maksime, već samo da moramo načelno imati sposobnost da ih, putem razmišljanja i refleksije, otkrijemo i ukoliko je potrebno, izmenimo ili dopunimo. U suprotnom, maksime ne bi bile pravila ponašanja, već samo nesvesni oblici delanja nastali pod različitim empirijskim uticajima.

Maksime predstavljaju subjektivna pravila delanja, ne objektivna, zato što su zasnovane na razlozima koji važe za pojedinca koji ih usvaja, ne za sve ljude. Mi možemo uvažavati neke razloge i težiti nekim ciljevima, dok naš prijatelj istovremeno stremljenju nekih drugačijih svrha i formira maksime koje se umnogome razlikuju od naših. Ovde nema nikakve protivrečnosti jer svaki pojedinac za sebe formira pravila delanja u skladu sa kojima oblikuje svoje ponašanje. Međutim, da bismo proverili da li je delanje u skladu sa konkretnim maksimama koje formulišemo racionalno i moralno ispravno, Kant uvodi dva osnovna kriterijuma na kojima su zasnovane dve vrste opravdanja maksima. Prema prvom kriterijumu, pojedinac procenjuje da li je određeni postupak racionalan uzimajući u obzir odnos ličnih sredstava i ciljeva. Prema drugom kriterijumu, ispravnost nekog postupka ispituje se nezavisno od pojedinačnih subjektivnih ciljeva i nastoji se ustanoviti može li taj postupak biti univerzalno prihvatljiv. Prvi kriterijum opravdanja bazira se na hipotetičkom imperativu koji predstavlja vrhovno merilo instrumentalne racionalnosti, dok se drugi temelji na kategoričkom imperativu, univerzalnom principu procene moralne ispravnosti postupaka. Nasuprot maksimama, imperativi su zasnovani na objektivnim razlozima koji važe za sva racionalna bića, ne samo za određene pojedince. Pošto nam kategorički imperativ služi kao glavni mehanizam procene ispravnosti predloženih pravila postupanja, njegovoj analizi ćemo posvetiti naredni odeljak.

Kategorički imperativ kao vodič za delanje

Kant kaže da postoji samo jedan kategorički imperativ¹¹, jedan moralni zakon koji propisuje naš um. Iako bi možda bilo očekivano da Kant u skladu sa tim ponudi samo jed-

11 Kant, *Zasnivanje metafizike morala*, 60. GMS 4:421.

nu formulaciju ovog imperativa, on nam, prema Pejtonovoj (Herbert James Paton) kategorizaciji, nudi čak pet različitih formulacija.¹² Kako bi izbegao potencijalne zabune, Pejton svakoj formulaciji kategoričkog imperativa dodeljuje broj i naziv. Prva i glavna formulacija (formulacija I, FUL¹³) glasi:

„*Delaj samo prema onoj maksimi za koju u isto vreme možeš hteti*¹⁴ *da ona postane jedan opšti zakon.*“¹⁵

Ova formulacija kategoričkog imperativa, koja se naziva još i formulom opšteg zakona, pokazuje da se maksima može usvojiti samo ako prođe test univerzalizacije, odnosno, ako se utvrdi da možemo hteti stanje koje bi nastalo kada bi svi delali u skladu sa njom. Međutim, ovde se ne postavlja samo pitanje šta bi se desilo ako bi svi učinili isto, nego nas kategorički imperativ usmerava na jedno drugačije, supstantivnije pitanje: „Kakav je svet u kome univerzalizovana maksima već važi kao opšti zakon i možemo li hteti da živimo u takvom svetu?“¹⁶ Ako ne možemo hteti da naša maksima postane jedan opšti zakon, onda je treba odbaciti zato što nije pogodna da bude deo nekog „mogućeg opšteg zakonodavstva“.¹⁷ Za neke maksime nam se čini da jednostavno prolaze test univerzalizacije. Na primer, iz maksime ‘vodiću konstantno računa o svom telu kako bih sačuvala njegovu gipkost i lepotu’ ne vidi se kako bi redovna i umerena briga o telu mogla voditi nečemu drugom osim zdravlju i lepom izgledu (sem ako je briga pogrešna ili preterana).

Ipak, postoje i maksime kod kojih je stvar nešto komplikovanija i upravo takvi primeri su predmet našeg sadašnjeg interesovanja. Iako smo već naglasili da u sekundarnoj literaturi ne postoji saglasnost oko toga kako treba definisati maksime, a time ni saglasnost oko toga „šta je sve mogući predmet procena kategoričkog imperativa“¹⁸, ipak je jasno da su maksime koje ne prolaze test univerzalizacije samoprotivrečne, odnosno, one onemogućavaju same sebe na neki način. Prema tradicionalnom tumačenju, maksima može biti protivrečna na dva načina: ili se ne može zamisliti ili

12 Herbert James Paton, *The Categorical Imperative, A Study in Kant's Moral Philosophy* (London: Hutchinson & Co., 1958), 129.

13 Formula of Universal Law.

14 U prevodu Nikole Popovića na ovom mestu umesto reči "hteti" stoji reč "želeti".

15 Kant, *Zasnivanje metafizike morala*, 60. GMS 4:421.

16 Pogledati više u Nenad Cekić, „Šta pokazuje Kantov „kompas“?“, *Theoria* 4, (2020): 26.

17 Kant, *Zasnivanje metafizike morala*, 32. GMS 4:403.

18 Cekić, „Šta pokazuje Kantov "kompas"?", 29.

se ne može hteti.¹⁹ Prva vrsta kontradikcije je logička, a druga praktična. U savremenim interpretacijama sve više se ističe da suštinskih razlika između ove dve vrste protivrečnosti zapravo nema, te da svaka максима koju odbacujemo u sebi sadrži nemogućnost htenja.²⁰ Ovime se naglašava značaj praktične sfere ljudskog delanja.

Naredno poglavlje ovog rada biće posvećeno primeni kategoričkog imperativa na konkretne maksime. Prvo ćemo ispitati Kantov čuveni primer nemogućnosti univerzalizacije maksime laganja, a zatim će nam ovaj primer poslužiti kao vodič za razumevanje i procenu nekih drugih maksima koje sam Kant nije analizirao, a kojima se ljudi često rukovode prilikom postupanja u kriznim situacijama. Važno je da naglasimo da naš cilj nije da Kanta po svaku cenu predstavimo kao savremenog mislioca tako što ćemo ga uključiti u aktuelne debate i pripisati mu stavove koje on sam nije zastupao. Namera je da pokažemo na koji način kategorički imperativ danas može poslužiti kao putokaz prilikom donošenja odluka. Ovo ne znači da je Kant smatrao da pojedinac treba da primenjuje vrhovni moralni princip pre sprovođenja svakog pojedinačnog postupka; ova tvrdnja nema potporu u Kantovim spisima. Kategorički imperativ treba da posmatramo kao vodič za ispravno delanje koji povremeno možemo konsultovati i koji nam je, budući da proističe iz uma, uvek dostupan.

Čemu nas može podučiti Kantov primer zabrane davanja lažnih obećanja?

„Da bih se međutim na najkraći, a ipak istinit način obavestio o tačnom odgovoru na pitanje: da li jedno lažno obećanje odgovara dužnosti, postavicu samom sebi pitanje: Da li ću biti zadovoljan sa time, ako bi moja максима (da se lažnim obećanjem izvučem iz neprilika) trebalo da važi kao neki opšti zakon (za mene kao i za druge); i da li bih mogao da kažem sebi: svako može da daje lažna obećanja, ako se nalazi u neprilici iz koje na drugi način ne može da se izvuče? Tako ću ubrzo da uvidim da ja, doduše, mogu želeti laž, ali da ni u kom slučaju ne mogu hteti zakon da treba lagati; jer prema takvom zakonu apsolutno se ne bi mogla činiti ikakva obećanja, pošto je izlišno da svoju volju u pogledu svojih budućih radnji predstavljam drugima, koji mi u tome ne veruju, ili, ako bi mi brzopleto ipak poverovali, odužili bi mi se istom

19 Pogledati više u Onora O'Neill, *Acting on Principles* (Cambridge UK: Cambridge University Press, 2013), 26.

20 Christine Korsgaard, "Kant's Formula of Universal Law", in *Creating the Kingdom of Ends* (Cambridge UK: Cambridge University Press, 1996), 80.

monetom, pa bi moja maksima morala samu sebe da razori, čim bi postala opšti zakon.“²¹

U navedenom odeljku Kant ukazuje na to da u slučaju univerzalizacije maksime laganja sredstvo za postizanje cilja postaje neefikasno, a time i sama maksima. Naime, ukoliko bi ljudi stalno lagali jedni druge, odnosno, ako bi maksima laganja postala univerzalni zakon, onda poverenje kao kategorija više ne bi imalo svoju funkciju, a laž više ne bi bila sredstvo za postizanje ciljeva. Svi bi unapred znali za opšteprihvaćenu maksimu davanja lažnih obećanja i ne samo da nam ne bi verovali ukoliko bismo izrekli laž, već bi nam uzvratili istom merom. Uzmimo primer osobe koja laže da je bolesna kako ne bi došla na posao, a zatim zamislimo da se maksima laganja univerzalizuje i da svi zaposleni u jednom kolektivu slažu da su bolesni kako bi izbegli svoje radne obaveze. U tom slučaju laž više ne bi imala očekivano dejstvo i bila bi potpuno obesmišljena, a poverenja među kolegama ne bi bilo. Zato za maksime poput maksime laganja nikad ne možemo hteti da one postanu opšti zakoni jer tada one više ne bi vodile cilju kome su ranije vodile. Kada ustanovimo da maksima ne prolazi test univerzalizacije, naša je dužnost da je odbacimo.

Kantov primer zabrane davanja lažnih obećanja čuven je na prvom mestu zato što nam pokazuje kako se kategorički imperativ primenjuje na konkretne maksime, a na drugom mestu zato što njegovo ispitivanje i razumevanje predstavlja putokaz za procenu drugih maksima i za donošenje odluka u konkretnim praktičnim situacijama. Činjenica da Kant nije živeo u doba pandemije i nije se susretao sa nedoumicama koje more savremenog pojedinca ne treba da nas spreči da pokušamo da primenimo njegova pravila danas u cilju ispravnog postupanja. Kant je stremio tome da njegovi etički principi imaju univerzalno važenje koje prevazilazi vremenske okvire.

Dva primera iz skorašnje prakse

Na samom kraju ovog teksta analiziraćemo dva problema sa kojima su se suočila društva širom sveta od početka pandemije. Prvi problem tiče se prekomerne kupovine nekih od osnovnih higijenskih i prehrambenih proizvoda (poput toalet papira i kvasca), koja je dovela do njihove nestašice u supermarketima; drugi problem odnosi se na položaj radnika koji nemaju ni dugoročne ugovore niti bilo kakvu vrstu poslovne stabilnosti, poput prodavaca, dostavljača ili čistača. Iako se Kant nije eksplicitno

21

Kant, *Zasnivanje metafizike morala*, 31. GMS 4:403.

bavio ovim temama, on je verovao da su njegova moralna načela univerzalna i da mogu da budu korisna prilikom donošenja odluka svakom pojedincu koji sledi načela uma. Stoga ćemo u narednim redovima, pozivajući se na Kantov moralni zakon, pokušati da ispitamo dva navedena primera.

Pretpostavimo da se pojedinci koji prekomerno kupuju osnovne životne potrepsitine rukovode maksimumom koja glasi: „kupuj više nego što ti je potrebno i pravi zalihe za slučaj nestašice“.²² Nakon kratke analize navedene maksime, lako uviđamo da ona ne prolazi test univerzalizacije jer ne možemo hteti stanje koje bi nastalo kada bi je se svi pridržavali. Naime, ukoliko bi svi kupovali više nego što im je potrebno, onda ne bi bilo dovoljno za sve; deo ljudi bi imao neiskorišćene zalihe dok bi ostali oskudevali u osnovnim namirnicama i higijenskim proizvodima. Ovakvo ponašanje zasnovano je na iracionalnom delu čovekove prirode (pre svega na našim strahovima), te stoga ne možemo hteti da ono bude prihvaćeno kao opšte pravilo za postupanje. Ukoliko bismo svi kupovali samo onoliko koliko nam je potrebno, onda bi svi mogli da kupe ono što im treba. Ako bi svaki pojedinac delao u skladu sa svojom racionalnom prirodom, do prekomerne kupovine ne bi ni došlo.²³

Problem koji se ovde javlja jeste taj što ljudi imaju tendenciju da sebe uzimaju kao izuzetak kada dođe do pitanja koja se tiču samoočuvanja i opstanka. Kant ukazuje na ovo u *Religiji unutar granica čistog uma*.²⁴ Iako je čovek racionalno biće, usled neke vrste pretnje po njegov opstanak, on stavlja sebe u prvi plan. Premda svaki pojedinac zna da je prekomerna kupovina razlog zbog kojeg nekih proizvoda nema dovoljno za sve u prodavnicama, kada ugleda kvasac na polici nakon nedelju dana nestašice, on će ga najverovatnije kupiti u većim količinama nego što mu je potrebno. Ovakvo ponašanje uzrokovano je strepnjom za sopstvenu budućnost i budućnost bližnjih. Možda je jedan od razloga za ovo iracionalno ponašanje taj što danas društva postaju sve više individualistička. Prekomerna kupovina u kriznim trenucima rezultat je vrednosti koje su cenjene u današnjim zapadnim društvima, a to su: lukavost, samoočuvanje, spretnost, i slično.

22 Kao što smo već istakli, ovo ne znači da su svi pojedinci svesni da delaju na osnovu ove maksime, već samo da je mogu postati svesni, izmeniti ili dopuniti nakon analize svog ponašanja.

23 Primer prekomerne kupovine autorka analizira i u tekstu: Jelena Pavličić, Marija Petrović, Milica Smajević Roljić, "The Relevance of Philosophy in Times of the Coronavirus Crisis", (tekst podnet za objavljivanje, 2021).

24 Imanuel Kant, *Religija unutar granica čistog uma* (Beograd: BIGZ, 1990), 88-95.

Čini se da je Kant razmišljao u kolektivističkom duhu. Jedna od ključnih poruka njegove filozofije morala jeste da prilikom moralnih razmatranja nikako ne smemo da postavimo sebe kao pojedince u prvi plan, već da se pre svakog postupka moramo zapitati možemo li hteti da on važi kao opšte pravilo delanja. Prva formulacija kategoričkog imperativa (FUL) i test univerzalizacije pokazuju da u primeru sa prekomernom kupovinom u doba krize pojedinci postupaju vodeći se afektivnim, a ne racionalnim delom svoje prirode, što često ima za posledicu postupake koji nisu moralno ispravni. Ovo nas dovodi do zaključka da bismo, ukoliko bi um bio određujući razlog naše volje, lakše izlazili na kraj sa moralnim nedoumicama sa kojima se susrećemo, i postupali bismo ispravnije u potencijalno izazovnim situacijama.

Drugi problem koji je predmet našeg ispitivanja tiče se nepovoljnog položaja radnika koji su zaposleni pre svega u uslužnoj i sanitarnoj delatnosti. Prodavci, higijeničari i dostavljači hrane spadaju u grupu ljudi koji obično imaju najniža primanja i kratkotrajne ugovore koji im ne pružaju neophodnu sigurnost. Tokom epidemije korona virusa upravo ovi radnici su odigrali ključnu ulogu u održavanju i funkcionisanju postojećeg društvenog sistema. Pokazalo se da je posao koji oni izvršavaju od vitalne važnosti za sve članove društva. Dok se većina građana pridržavala propisanih epidemioloških mera i izlazila iz kuće samo kada je to neophodno, prodavci u supermarketima stajali su satima za kasom i bili u kontaktu sa stotinama ljudi dnevno, dostavljači hrane su išli od jednog do drugog kraja grada kako bi isporučili namirnice onima koji nisu izlazili iz svojih kuća, a čistači su se trudili da javne prostorije u kojima boravi više ljudi (prodavnice, pošte, i sl.) održavaju što je moguće čistijim.

Pandemija korona virusa bacila je svetlo na težak i nestalan položaj ovih radnika, ali istovremeno i na njihovu presudnu ulogu u očuvanju postojećeg sistema, naročito u kriznim situacijama. Ovi neuobičajeni uslovi podsetili su nas na ono što bi trebalo već da znamo: važno je da vrednujemo svaki posao, svaku profesiju i svakog pojedinca. Svaka radna pozicija ima svoju ulogu u društvu, iako se to često previdi.

Zašto je ovaj primer relevantan i važan u kontekstu Kantove filozofije morala i kakav savet bi nam Kant ovde mogao pružiti? Dok je u prvom primeru sa prekomernom kupovinom poruka bila da svaki pojedinac treba da pokuša da dela u skladu sa svojim umom i racionalnom prirodom u čemu mu kategorički imperativ (formulacija I, FUL) i test univerzalizacije mogu pomoći, u drugom primeru mo-

žemo se pozvati na drugu formulaciju kategoričkog imperativa (formulacija II, FH²⁵) koja glasi:

„Postupaj tako da ti čoveštvo u svojoj ličnosti kao i u ličnosti svakog drugog čoveka uvek upotrebljavaš u isto vreme kao svrhu, a nikada samo kao sredstvo.“²⁶

Kant na ovom mestu naglašava da svaki čovek, kao umno i moralno biće, zaslužuje da bude poštovan i tretiran kao ličnost koja poseduje svoju vrednost nezavisno od ciljeva i želja drugih ljudi. On pridaje veliki značaj poštovanju svake pojedinačne ličnosti, njene slobode i autonomije, te nas ovo navodi na zaključak da bismo, sledeći Kantov primer, postupali moralno ispravno ukoliko bismo radnike koji su često u podređenom položaju tretirali sa više poštovanja i zalagali se za njihov bolji i priznatiji položaj u društvu.

Zaključna zapažanja

Cilj ovog teksta bio je da se podsetimo osnovnih načela Kantove filozofije morala i da ih zatim upotrebimo kao oruđe za razumevanje i rešavanje nekih problema sa kojima su se suočila mnoga društva od početka pandemije. U prvom delu teksta videli smo da čovekov um i čovekova racionalna priroda zauzimaju središnje mesto u Kantovoj etici. Vrhovni moralni zakon, izražen u formi kategoričkog imperativa, univerzalan je i važi za sva racionalna bića, što znači da svaki pojedinac koji poseduje um može znati šta je moralno ispravno, a šta ne. Pošto nam kategorički imperativ može poslužiti kao vodič za procenu predloženih pravila postupanja, u drugom delu teksta ispitali smo Kantov čuveni primer zabrane laganja, a zatim smo podvrgli proceni još dva primera postupanja kojih smo bili svedoci tokom pandemije korona virusa.

Analiza prvog primera, koji se tiče prekomerne kupovine osnovnih životnih potrošnih dobara, pokazala nam je da ovakvo ponašanje proističe iz iracionalnog dela čovekove prirode, da ne prolazi test univerzalizacije i da se ne može okarakterisati kao moralno ispravno jer nije u skladu sa načelima uma. Ispitivanje drugog primera, odnosno položaja prehrambenih i higijenskih radnika u doba pandemije, pokazalo je da ovi ljudi često nisu tretirani u skladu sa kategoričkim imperativom, i to prevashodno zato što se ne poštuju njihova vrednost i autonomija, koje pripadaju svakoj indi-

25 Formula of Humanity.

26 Kant, *Zasnivanje metafizike morala*, 74. GMS 4:429.

vidui. Iz svega navedenog možemo izvesti zaključak da je Kant smatrao da se jedino delanje u skladu da racionalnim načelima uz vrednovanje ličnosti svakog pojedinca može smatrati moralno ispravnim.

Iako definisanje toga ko je ekspert u nekoj oblasti predstavlja obiman i zahtevan zadatak²⁷, pogotovo kada je reč o pitanjima koja se tiču morala i ispravnog donošenja odluka, smatramo da se Imanuel Kant s pravom može uvrstiti među glavne autoritete u ovoj oblasti. To nam najbolje potvrđuje činjenica da su osnovna načela Kantove filozofije morala i danas razumljiva i primenljiva na svakodnevne životne situacije, a takođe i često komentarisana i analizirana u filozofskim akademskim krugovima. Pandemij-sko doba dodatno je naglasilo potrebu za postavljanjem jasnih moralnih postulata, te je upravo iz tog razloga ovaj tekst posvećen ispitivanju Kantovih etičkih principa, a zatim i pružanju smernica za ispravno moralno postupanje kako u svakodnevnim, tako i u kriznim okolnostima.

U ovom radu nisu ponuđeni odgovori na neke od nedoumica koje su se pojavile zajedno sa nastankom pandemije, pa tako pitanja koja se tiču karakteristika samog virusa, kao i poverenja u nauku koja pokušava da pronađe odgovarajući lek, ostavljamo za neko naredno istraživanje koje bi moglo da bude sprovedeno u saradnji sa naučnicima iz drugih oblasti, poput medicine ili biologije. Iako na ova važna pitanja nije pružen odgovor, od Kanta smo naučili nešto jednako značajno: u kriznim okolnostima, ali i u onim uobičajenim, treba živeti i delati vodeći se načelima uma i poštujući ličnost svakog pojedinca.

27 Više o temi "eksperata" i "ekspertskog znanja" pogledati: Jelena Pavličić, Marija Petrović, Milica Smajević Roljić, "Eksperti i ekspertsko znanje: kako ih prepoznati?", (tekst prihvaćen za objavljivanje, 2021), Međunarodna filozofska škola Felix Romuliana.

Literatura

- Cekić, Nenad. „Šta pokazuje Kantov „kompas“?“, *Theoria* 4, (2020): 17-35.
- Herman, Barbara. *The Practice of Moral Judgment*. Cambridge Massachusetts: Harvard University Press, 1993.
- Kant, Imanuel. *Religija unutar granica čistog uma*. Beograd: BIGZ, 1990.
- Kant, Imanuel. *Zasnivanje metafizike morala*. Beograd: Dereta, 2008.
- Korsgaard, Christine. „Kant’s Formula of Universal Law“, in *Creating the Kingdom of Ends*. Cambridge UK: Cambridge University Press, 1996.
- O’Neill, Onora. *Acting on Principles*. Cambridge UK: Cambridge University Press, 2013.
- Paton, Herbert James. *The Categorical Imperative, A Study in Kant’s Moral Philosophy*. London: Hutchinson & Co, 1958.
- Pavličić, Jelena i Petrović, Marija i Smajević Roljić, Milica. “The Relevance of Philosophy in Times of the Coronavirus Crisis”, (tekst podnet za objavljivanje), 2021.
- Pavličić, Jelena i Petrović, Marija i Smajević Roljić, Milica. „Eksperti i ekspertsko znanje: kako ih prepoznati?“, (tekst prihvaćen za objavljivanje). Međunarodna filozofska škola Felix Romuliana, 2021.
- Vuković, Ivan. *Oponašanje Boga Intimna istorija Kantove filozofije*. Sremski Karlovci Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2006.
- White, Mark. “Can *homo economicus* follow Kant’s categorical imperative?”, *Journal of Socio-Economics* 33, (2004): 89-106.

Kant's Categorical Imperative As A Guide To Moral Agency

Milica Smajević Roljić

Faculty of Philosophy, University of Belgrade, Department of Philosophy

Summary: *The current coronavirus pandemic has led many individuals to reconsider adopted patterns of behavior. Modern man, accustomed to usually decide and act in accordance with his own interests and desires, today faces the demand to subordinate his actions to the common good. In the age of a pandemic, when every kind of careless and unscrupulous act can pose a danger both to the agent and to the people he interacts with, the question arises: how should we act and in accordance with which principles? The answer to this important dilemma can be found by examining the ethical doctrine of Immanuel Kant. One of the main features of his ethics is the explicit prohibition of putting the individual and his personal aspirations and goals in the foreground. Kant's supreme moral principle is not grounded in the senses and experience, but in man's rational nature and his reason, which gives it universal validity. This principle applies equally to all rational beings. The aim of this text is to show how Kant's supreme moral principle (expressed in the form of a categorical imperative) and the famous test of universalization can serve as a guide for righteous action. We will see that when making any decision, we must first ask ourselves what would happen if we all acted in a certain way, that is, whether we could will to live in the world that would arise in that case. If the answer is positive, then the proposed procedure is morally right.*

Keywords: *Kant, pandemic, moral law, test of universalization, rationality.*